

Joanna Olechno-Wasiluk
Olsztyn

Aksjologiczny obraz kobiety na przykładzie paremii rosyjskich

Przysłowia to, jak wiadomo, teksty kliszowane, powtarzalne, które utrwalają wiedzę o świecie danej społeczności. Są zatem narzędziem służącym do interpretowania rzeczywistości i w pewien sposób narzucają obraz świata, promują te czy inne wartości.

Przysłowia poprzez swoją powtarzalność utrwalają w języku cechę przedmiotu, zjawiska, osoby, a więc umacniają stereotypy. Poza powtarzalnością charakterystyki przedmiotu ważne jest też utrwalenie tej cechy w języku, znaczeniu słów, a to odnajdziemy właśnie analizując przysłowia¹. W potocznym rozumieniu to, co nazywamy stereotypem, jest charakterystyką danej rzeczywistości, oceną utrwaloną, przypisywaną powszechnie określönemu pojęciu, zazwyczaj ze skojarzeniem pejoratywnym (np. stereotyp zawarty we frazeologizmie – *женская логика*, w interpretacji mężczyzn ma konotacje negatywne (np. aforyzm *Женская логика – это твёрдая уверенность в том, что любую объективную реальность можно преодолеть желанием*). Warto wspomnieć również frazeologizm *женская интуиция*. Intuicja przypisywana jest głównie kobietom (stereotypowo), ponieważ u mężczyzn wyżej ceni się logiczne myślenie. Uznaje się, że kobieta kieruje się uczuciem (bądź przeczuciem), a dopiero później rozumem.

Fakt, iż człowiek i jego postrzeganie rzeczywistości stoi w centrum zainteresowań badawczych nad językowym obrazem świata (JOŚ), pociąga za sobą uwzględnienie również charakterystycznej właściwości jednostki ludzkiej, jaką jest wartościowanie². Wartości są podstawową kategorią przy budowaniu JOŚ,

¹ Podstawę materiałową niniejszego artykułu stanowią wybrane przez autorkę przysłowia (choć pojawiają się też powiedzenia, gdyż wiele z nich ma szansę stać się przysłowiami oraz aforyzmy, ponieważ zawierają stereotypowe konotacje cech przysłowiowych). Za podstawowe źródło przysłów i powiedzeń posłużył *Słownik przysłów i powiedzeń rosyjsko-polski, polsko-rosyjski* R. Stypuły (Wiedza Powszechna, Warszawa 2003) oraz strony internetowe: <www.aphorism.ru/dal>, <http://poslovicy-pogovorki.ru/index/o_zhene/0-85>. Wyekscerpowano dla celów badawczych około 60 przysłów, powiedzeń i aforyzmów.

² I. Burešqová Wania, *Językowy obraz kobiety na podstawie polskich i czeskich czasopism dla kobiet*, Uniwersytet Palacki, Ołomuniec 2003, s. 22.

w którym pewne zachowania przyjęto traktować jako zgodne z normą, inne jako odbiegające od niej. Oceniając, porównujemy zjawisko, zachowanie czy przedmiot do tego, co jest uznane za ogólnie obowiązujące. Rezultatem tej oceny jest nasza aprobata, potępienie lub obojętność wyrażona w języku, który jest narzędziem służącym do interpretowania rzeczywistości³.

Językowy obraz świata skupia w sobie nie tylko zjawiska językowe, ale także uwarunkowania kulturowe i społeczne. To kultura, w której żyjemy oraz panujące w niej stereotypy rzutują na pozycję kobiet w świecie i nasze myślenie o nich. Na podstawie wielowiekowych doświadczeń, zmian warunków życia, zmian społecznych wytworzył się potoczny sposób myślenia o kobiecie, zakodowany w języku – zwłaszcza w leksyce i frazeologii. Stereotypy są częścią JOŚ, są też źródłem wiedzy o sposobach wartościowania i wzorach zachowań danej kultury.

Rozważania nad językowym obrazem świata są powiązane ze stereotypami, ponieważ „choć stereotypy mają swe źródło w percepcji i myśleniu ludzkim, to jednak [...] zawdzięczają swe istnienie społecznej naturze postrzegania i poznawania świata, a więc także procesom powstawania kultury. Zatem stereotypy są wytworem kultury, ale ich konotacja się do tego nie ogranicza, są one bowiem również tejże kultury nośnikiem, działającym aktywnie w procesach kulturotwórczych”⁴.

Jerzy Bartmiński w swoim artykule *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata* przyjmuje, że JOŚ to zawarta w języku interpretacja rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłów) bądź implikowane przez formy i teksty języka⁵. Renata Grzegorzczkova określa JOŚ jako strukturę pojęciową, za pomocą której ludzie mówiący danym językiem ujmują (klasyfikują, interpretują) świat⁶. Specyficzną rolę w interpretacji językowego obrazu świata odgrywa aksjologia. Właściwie każde słowo ma zabarwienie emocjonalne. Używając go, wartościujemy i oceniamy. Poznawanie cech języka wartości wzbogaca naszą ogólną wiedzę o człowieku, może ułatwiać człowiekowi rozpoznawanie, hierarchizowanie

³ J. Bartmiński, S. Grabias, A. Pajdzińska, R. Tokarski, J. Panasiuk, R. Grzegorzczkova, B. Szymek, J. Maćkiewicz, *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, Wrocław 1993, s. 284.

⁴ W. Wysoczański, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych. Na materiale wybranych języków*, Wrocław 2006, s. 84.

⁵ J. Bartmiński, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, wyd. 2, UMCS, Lublin 1999, s. 104.

⁶ R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *ibidem*, s. 45.

oraz podejmowanie decyzji w częstych sytuacjach konfliktów wartości oraz pomaga w rozpoznawaniu intencji wartościujących wyrażanych przez innych ludzi, uczestników dialogu, mówców, autorów⁷.

W paremiach rosyjskich dotyczących kobiet występują różne synonimy słowa *женщина*: *баба*, *жена*, *девка*, *старуха*. Interesujące jest to, że w większości badanych i przytaczanych przeze mnie przysłów nominacja *женщина* o zabarwieniu neutralnym pojawia się najrzadziej. Najczęściej ukazana jest kobieta jako *баба* lub *жена*. Najwięcej negatywnych emocji wzbudza leksem *баба* i to on stanowi centrum przysłów o kobietach starych, brzydkich, kłótliwych. *Баба* już w swojej semantyce zawiera element oceny⁸. *Женщина* – *баба* w przysłowiaach najczęściej jest przebiegła, chytra, podstępna, leniwa, jest ciężarem dla swojego męża: *Баба с возу – кобыле легче*; *Баба и чёрта перехитрит*; *Баба – не квашия: встала да и пошла*; *Баба пляшет, а дед плачет*; *Бабыю работу не видно*. Jak już wspomniano, w języku przysłów i powiedzeń charakterystyczna jest powtarzalność cechy, ta natomiast, przypomnijmy, jest jednym z kryteriów stereotypowości. W paremiach rosyjskich zakorzenił się stereotyp kobiety:

- gadatliwej:
Одна женщина – баба, две бабы – базар, а три – ярмарка.
Жена языком, а муж кошельком.
Бабу не переговоришь.
- karguszej i złej:
Лучше раздражить собаку, нежели бабу.
- kłamiwej, chytrej i przebiegłej:
Кто бабе (свахе) поверит, тот трёх дней не проживёт.
Не верь ветру в море, а жене в доме.
Баба бредит, да чёрт ей верит.
Женщина хитрее чёрта.
Где бес не сможет, туда бабу пошлёт.
- głupiej i słabej:
Собака умней бабы: на хозяина не лает.
Лучше камень долбить, чем бабу уму учить.
У бабы волос долог, да ум короток.

⁷ J. Puzynina, *Язык ценности*, PWN, Warszawa 1992, s. 7.

⁸ Do XVII wieku słowo „баба” używane było w znaczeniu ‘женщина’, potem ‘замужняя крестьянка’. В. Даль określa „бабу” jako „замужняя женщина низших сословий, особенно после первых лет, когда она была молодой, молодичью, или вдову”. We współczesnych słownikach to 1) женщина (обычно с оттенком пренебрежительности или фамильярного одобрения); 2) простая, необразованная женщина.

Бабий ум – перекати-поле.

Бабьи умы разоряют дома.

От женского удара синяков не бывает.

W przebadanym materiale prezentowany jest na ogół negatywny obraz kobiety jako istoty krnąbrnej, upartej, złośliwej, chytrej, niestałej, skłonnej do zdrady i kłamstwa. Przysłowia, powiedzenia i aforyzmy przypisują kobietom skłonność do plotkarstwa, gadulstwo.

Ponadto w wielu przysłowiach rosyjskich zakodowana jest patriarchalność. Często w kobieta zestawiana jest z mężczyzną i traci na tym zestawieniu:

У мужа (перед мужем) жена всегда виновата.

Моё дело сторона, а муж прав.

Мужчины грех за порогом остаётся, а жена всё домой несёт.

Муж согрешил, так в людях грех, а жена согрешила, домой принесла.

Женишься раз, а плачешь весь век.

W porównaniu z mężczyzną kobieta zawsze gra drugoplanową rolę. W świetle przysłów to mężczyzna ma nad nią pełną i absolutną władzę, to on powinien sprawować kontrolę:

Муж – голова, жена – душа.

Не муж в мужьях, кем жена владеет.

Мужик да собака всегда на дворе, а баба да кошка завсегда в избе.

Przysłowia dają mężczyznom prawo do stosowania przemocy wobec swoich żon. Postawa taka łączy się z przekonaniem o niższości kobiet:

Вино пей, жену бей, ничего не бойся.

Бей жену к обеду, а к ужину опять.

Сила мужчины – в кулаках, а женщины в слёзах.

W stereotypie wszystko to, co jest w kobiecie najlepsze, pochodzi od mężczyzny: jeśli kobieta jest mądra, mówi się, że ma *мужской ум*, jeśli kobiecie się powodzi, to *мужская хватка*, a jej twardy charakter to *мужской характер* itd. Użycie tych określeń ma być dla niej komplementem. Odwrotnie wypada porównanie mężczyzny z kobietą: *болтлив, любопытен, кокетлив, самовлюблён, капризен, истеричен как женщина*.

Istnieją liczne stereotypy dotyczące różnic charakteru kobiety i mężczyzny. Obiegowe sądy zwykle przyznają kobiecie wyższość w sferze uczuć. Uważa się, że kobiety są bardziej emocjonalne, płacziwe, czasem wręcz histeryczne:

Баба слезами беде помогает.

Бабьи слезы, чем больше унимать, тем хуже.

Без плачу у бабы дело не спорится.

Женский обычай – слезами беде помогать.

У баб да у пьяных слезы дешевы.

W większości przysłów o kobietach wyczuwa się ich dyskryminację. Według stereotypu kobieta pełni określone funkcje, głównie w domu: rodzi dzieci, opiekuje się domem, dba o męża i jest zawsze krok za nim. Oczekuje się od niej, by była dobra, cierpliwa, posłuszna, delikatna, wierna, zawsze piękna i młoda. Podkreśla się takie cechy dobrej żony, jak gospodarność i dbałość o dom:

Бабе дорога от печи до порога.

Мужик да собака всегда на дворе, а баба да кошка всегда в избе.

Лучше молодая вдова, чем старая дева.

Дом с хорошей женой – рай.

У кого плохая жена, тому и пекла не надо.

Самые красивые женщины – блондинки, самые страстные – брюнетки, а самые верные – седые.

Пусть девушка красуется перед чужими парнями, а жена – перед собственным мужем.

Мое дело – сторона, а муж мой прав.

Вдову взять – спокойнее спать.

Na językowy obraz kobiety w rosyjskich paremiach składają się dwa stereotypy: nacechowany negatywnie i nacechowany pozytywnie – stereotyp kobiety opiekuńczej, dobrej żony. Centrum wypowiedzi o tym znaczeniu stanowi leksem *жена*. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że słowo *женщина* pochodzi od słowa *жена*, więc już tutaj można dopatrzeć się podstawowej roli kobiety – bycie żoną swojego męża. Zapewne etymologia ma też wpływ na częstotliwość występowania obu słów⁹.

Умная жена, как нищему сума (все сбережет).

Добрую жену взять – ни скуки, ни горя не знать.

С доброй женой горе – полгоря, а радость вдвойне.

Дом с хорошей женой – рай.

Kobiety we współczesnych przysłowiach to jednostki tajemnicze, nieodgadnione i niezmiennie piękne, lecz także gadatliwe i przebiegłe:

Существуют 2 способа, как управлять женщиной, но их никто не знает.

Женщина – кроссворд, который приходится решать всю жизнь.

Женщина говорит правду, только тогда, когда хочет скрыть за ней ложь.

Когда женщине нечего сказать, это не значит, что она будет молчать.

Женщины могут всё, только некоторые стесняются.

⁹ Chociaż dokładnie nie wiadomo, jaka jest etymologia słowa „kobieta” w języku polskim (teorie są różne), to z całą pewnością możemy stwierdzić, że jeszcze w XVII wieku było to określenie obraźliwe i stosowane jako wyzwisko, głównie w środowisku mieszczańskim. Dopiero od połowy XIX wieku wyraz ten zyskuje neutralne konotacje.

Nieco inaczej funkcjonuje obraz Rosjanki poza granicami kraju. Jest to kobieta piękna, gospodarna, dbająca o dom, męża, pokorna: *женщина-мать, женщина-кормилица, женщина-хранительница очага*. Chociaż i takie oceny ulegają pewnym zmianom. *Красиво жить не запретишь* – taką filozofię zachęcają wyznawać młode Rosjanki dzisiaj.

W XXI wieku kobiety spojrzwały na siebie „na nowo” i wymagają od mężczyzny tego samego. Przede wszystkim chcą równych praw i równego traktowania we wszystkich sferach życia. Stereotypy funkcjonujące przez wiele pokoleń straciły już dużo ze swej aktualności. Jeszcze do niedawna normą była rodzina z mężczyzną na jej czele, a odstępstwem od normy był brak męża: *Жена без мужа – всего хуже; Без мужа жена – всегда сирота*. We współczesnym świecie różnice powoli się zacierają – kobiety coraz częściej buntują się przeciwko spychaniu ich do roli gospodyń domowych i realizują się zawodowo, mężczyźni uczą się wyrażać emocje i przełamywać stereotyp nieczułych i oschłych. Mimo to wciąż wiele osób kieruje się w swojej ocenie utartymi i wygodnymi poglądami.

W przebadanych przysłowiach galeria cech kobiecych jest przebogata. Zarysowuje się stereotyp kobiety jako istoty niepojętej, pełnej sprzeczności. W językowym obrazie kobiety zawiera się mieszanina podziwu i lekceważenia widocznego „w pozytywnych lub negatywnych konotacjach leksyki należącej do pola pojęciowego *kobieta*”¹⁰. Wymienione cechy nie wyczerpują oczywiście wszystkich właściwości, jakie można przypisać kobietom. Można je potraktować jako zespół charakterystyk składających się na stereotypowy obraz kobiety w przysłowiach rosyjskich.

Przebadany dla celów niniejszego artykułu materiał pozwala zauważyć, jak zmieniał się obraz kobiety, jej rola i miejsce w społeczeństwie na przestrzeni wieków, jak to zostało udokumentowane w języku, gdzie systematycznie utrwała się dynamiczny obraz rzeczywistości widzianej i doświadczanej przez człowieka. Znajdziemy tu również potwierdzenie, że to otaczająca nas rzeczywistość ma wpływ na powstawanie i istnienie stereotypów. „Stereotyp to [...] bardziej lub mniej ogólne odzwierciedlenia zjawisk społecznych. [...] Odzwierciedlenia te zawsze są wartościujące”¹¹. Słuchając jakichkolwiek wypowiedzi o wartościach,

¹⁰ E. Jędrzejko, *Kobieta w przysłowiach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy*, [w:] *Język a kultura*, t. 9: *Płeć w języku i kulturze*, pod red. J. Anusiewiczza, K. Handke, Wrocław 1994, s. 167, [online], <www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/pobierz.php?JK-09/JK09.jedrzejko.pdf>, dostęp: 16.06.2011.

¹¹ J. Berting, Ch. Villain-Gandossi, *Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych: podejście interdyscyplinarne*, [w:] *Stereotypy narodowe*, pod red. T. Walas, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 1995, s. 14.

w których odbiorca wartości nie jest wprost wskazany, warto zadać sobie pytanie: wartość – dla kogo?¹²

Autorami większości przysłów o kobietach są mężczyźni, wartościują oni świat kobiety, twierdząc, że chce ona tylko ładnie wyglądać i dobrze wyjść za mąż (*Большинство девушек мечтают выйти замуж за богатого сапера. Если верить фразе „Чего хочет женщина – того хочет бог”, то бог хочет цветы и замуж.*) Dlatego rozważania niniejsze zakończę aforyzmem, dotyczącym kobiet: *Как бы плохо мужчины не думали о женщинах, они о них думают, думают, думают...*

Mimo iż wielu z nas ma świadomość istnienia stereotypów i stara się kontrolować ich wpływ na nasze myślenie, to i tak odgrywają one ogromną rolę w naszej ocenie rzeczywistości. Posługiwanie się stereotypami nie musi być rozmyślnym aktem zniewagi. Często jest jedynie sposobem upraszczania obrazu świata i wszyscy czynimy to w pewnym stopniu¹³.

Резюме

Аксиологическая картина женщины на примерах русских паремий

В настоящей статье обращено внимание на картину женщины, закодированную в русском языке, а точнее в пословицах. Материальной основой для статьи были выбраны в первую очередь пословицы, потому что закрепляют они в языке стереотип. Предметом анализа этой статьи является языковая картина женщины в русских паремиях, которую составляют два стереотипа: отрицательный и положительный. Автор статьи обращает внимание на синонимы лексемы „женщина” в пословицах, которые имеют разную эмоциональную окраску и оценивают мир женщин.

Summary

The axiological image of women as an example of Russian proverbs

In the below article the whole attention was directed on an image of the woman coded in Russian language, precisely in proverbs. As a basis material of the article were chosen mainly the proverbs due to their repeatability, stereotype which is strengthened in the language. The subject of the article's analysis is the linguistic image of woman in the Russian proverbs, which is composed of the two stereotypes: negative and positive. In the article the attention was paid to the synonyms of the word „woman”, which appear in the proverbs and have different emotional tinge and valuate world of women.

¹² J. Puzynina, *Język wartości*, PWN, Warszawa 1992, s. 32.

¹³ E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, PWN, Warszawa 2001, s. 282.